

başkanı seçti. Bundan sonra bir tarafından Sovyetler'e karşı yavaş yavaş mesafeli davranışmaya, bir taraftan da Batı dünyasına ve İslâm ülkelerine yakınlaşmaya başladı; ilk olarak İran, Mısır, Pakistan ve Suudi Arabistan'ı ziyaret etti. Fakat Sovyetlerle ilişkilerin geliştiği günlerde orduada sayıları artan Marksist subaylar kendisine karşı cephe aldı. Nihayet 27 Nisan 1978'de Afganistan Komünist Partisi'yle ortak hareket ederek kumandaları altın-daki askerlerle başkanlık sarayıne ele geçirip Dâvud Han'ı aile üyeleri ve yakın çalışma arkadaşlarıyla birlikte öldürdüler.

BİBLİYOGRAFYA :

M. J. Fry, *The Afghan Economy*, Leiden 1974, s. 158-159, 171-174; *The State, Religion, and Ethnic Politics, Pakistan, Iran and Afghanistan*, Lahore 1987, bk. İndeks; O. Roy, *l'Afghanistan Islam et modernité politique*, Paris 1995, bk. İndeks; *Afganistan Üzerine Araştırmalar* (hz. Ahmet Beyoğlu), İstanbul 2002, s. 206, 207, 223, 240-241, 274-275; Hasan Kakar, "The Fall of the Afghan Monarchy in 1973", *IJMES*, IX (1978), s. 195-214; M. E. Yapp, "Muhammad Dâvûd Khan", *EI²* (ing.), VII, 438; Mehmet Saray, "Afganistan", *DIA*, I, 407.

AZMI ÖZCAN

MUHAMMED DEMİRTAŞI

(ö. 929/1523)

Halvetî-Rüşenî tarikatının
Demirtaşîye kolunun kurucusu.

Hayati hakkında Osmanlı ve Arap kaynaklarında farklı bilgiler bulunmaktadır. *Lemezât müellifi Hulvî'nin verdiği*, Bursali Mehmed Tâhir, Sâdîk Vicdânî ve Hüseyin Vassâf tarafından tekrarlanan bilgilere göre asıl adı Abdurrahman b. Ece Beg olup Kütahya'nın Demirtaş köyünde doğdu. Memlekette başladığı öğrenimine Mısır'da devam etti. Uzunca bir süre kadılık yaptı, Memlük divanında önemli görevlerde bulundu ve Sultan Kayıtbay'ın yakınları arasında yer aldı. Divandaki görevini sürdürürken tasavvufa yönelik Şâzelî şeyhi Ahmed b. Ukbe'nin sohbetlerine katılmaya başladığı dönemde Halvetiyye tarikatının Rüşenîye kolunun pîri Dede Ömer Rüşenî'nin Mısır'a işrad göreviyle gönderdiği halifesi Şeyh Hüseyin Ayıntabî'ye intisap etti. Onun vefatının ardından Tebriz'e giderek seyrü sülükünü Dede Ömer Rüşenî'nin yanında tamamladıktan sonra Kahire'ye dönüp işrad faaliyetine başladı.

Hakkında daha geniş bilgilerin yer aldığı Arap kaynaklarında ise Künyesi Ebû Abdullah Muhammed Şemseddin el-Mu-

hammedî ed-Demirtaş veya Muhammed b. Emîr Demirtaş el-Muhammedî, doğum tarihi de 857 (1453) olarak kaydedilmektedir (Sehâvî, neşredenlerin dipnotu, s. 15-16). Bazı eserlerde, Memlük divanında önemli görevlerde bulunan babasının aracılığıyla Sultan Kayıtbay döneminde devlet hizmetine girerek sultanın yakınları arasında yer aldığı kaydedilmekte, diğer bazlarında ise İran'ın Tebriz şehrinde doğduğu, tahsilini burada tamamladıktan sonra babasıyla birlikte Sultan el-Melikü'z-Zâhir veya Sultan Kayıtbay devrinde devlet hizmetine girdiği belirtilmektedir (Suâd Mâhir Muhammed, V, 68). Onun Tebrizli bir Nakşibendî şeyhinin oğlu olduğunu, on beş yaşlarında kaçırılarak Mısır'a götürüldüğünü ve sultanın memlükleri arasına dahil edildiğini ileri sürenler de vardır (Zâhid Kevserî, s. 9).

Sultan Kayıtbay zamanında "emîr-i mie" makamına kadar yükseldiği belirtilen Demirtaşî'nin bu lakabı onun aslen Türk ve Anadolu kökenli olabileceğini düşündürmektedir.

Muhammed Demirtaşî 884 (1480) yılında Sultan Kayıtbay'la birlikte hacca gitmiş, iki yıl sonra yıldırım düşmesiyle minaresi yanın ve hasar gören Mescid-i Nebevi'yi onarmakla görevlendirilen mimar ve ustalarla birlikte inşaata nezaret etmesi için sultan tarafından Medine'ye gönderilmiş, orada bulunduğu iki yıl boyunca Hz. Peygamber'e gösterdiği aşk ve muhabbetten dolayı Demirtaşî lakabına ilâveten Muhammedî olarak da anılmıştır. Sultanın, 888 (1483) yılı sonunda onarımı tamamlanan Mescid-i Nebevi'nin inşâsı sırasında gösterdiği üstün gayret sebebiyle Muhammed Demirtaşîyi Kahire'de Emîr Yeşbek Camii'ne imam tayin ettiği, 889'da (1484) hacca giderken cuma namazını bu camide kıldıği ve onun okuduğu hutbeyi begenerek kendisine yüklü miktarda bağısta bulunduğu, onun da bu bağışla bir zâviye açıp işrad faaliyetine başladığı kaydedilmektedir.

Muhammed Demirtaşî'nin çağdaşı Şâ'rânî, memlekette ve resmî görevlerine dair bilgilere yer vermeyip doğrudan onun tasavvufî şâhsiyetine temas eder ve Ahmed b. Ukbe'nin dervîşi olduğunu, onun vefatı üzerine Tebriz'e giderek Dede Ömer Rüşenî'ye intisap ettiğini, Mısır'a dönüp Sultan Kayıtbay'ın izniyle zâviye açtığını, zâviyenin geniş arazisinde hurma yetiştirmenin emeğiyle geçindiğini ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine büyük değer verdiği söyler.

Mısır'ın Osmanlılar'ın eline geçmesinin ardından 929 (1523) yılında vefat eden Muhammed Demirtaşî uzun yıllar işrad faaliyetini sürdürdüğü zâviyesine defnedildi. Daha sonra buraya onun adına bir cami inşa edilmiş, kabri Osmanlılar döneminde Mısır'da yapılan ilk mimari eserlerden olan bu caminin içinde kalmıştır. Ridâniye Savaşı sırasında şehid olan Hadîm Sinan Paşa'nın türbesi de buradadır. Günümüzde Aynışems Üniversitesi Tip Fakültesi Demirtaş Hastahanesi'nin yakınında bulunan cami ve zâviye hakkında Doris Behrens-Abouseif geniş bir inceleme yazısı yayımlamıştır (bk. bîbl.).

Muhammed Demirtaşî'ye nisbet edilen Demirtaşîye tarikatı Halvetiyye tarikatının Mısır'da kurulan ilk Şubesi olup bugün Mısır'da faaliyetlerini resmen sürdürmektedir, merkez zâviyesinde her yıl şâban ayında üç gün süren Muhammed Demirtaşî'yi anma törenleri (mevlid) düzenlenmektedir. Muhammed Demirtaşî'den sonra oğlu ve halifesi Muhammed Ebû Abdurrahîm tarafından devam ettirilen tarikatın âdâb ve erkâni Şeyh Ali el-Beyyûmî'nin *Risâletü's-sûlûk*'unda (Harîzâde, II, vr. 28^a-36^b) geniş olarak anlatılmıştır. Zâhid Kevserî, *Nibrâsü'l-mühtedî fî ictilâ'i enbâ'i'l 'ârifî billâh Demirdâş el-Muhammedî* adlı bir monografi kaleme almıştır (Kahire 1364). Muhammed Sircânî'nin *Risâletü'z-zehebiyye fî terâcimi ricâli's-sâdâti'l-Halvetiy-yeti'd-Demirdâsiyye* (Kahire 1312) ve Muhammed Lebîb el-Halebî'nin *Füyûzâtü'n-nûrâniyye fî muhyâ et-îrâka-ti'd-Demirdâsiyye* (Kahire 1370) adlı eserleri tarikatın tarihi ve âdâbı hakkında iki önemli kaynaktır.

Bursali Mehmed Tâhir, Muhammed Demirtaşî'nin *Cem'u'l-esrâr ve keşfü'l-estâr* adlı bir eserini Manisa'da Şeyh Si-nan Kütpâhanesi'nde gördüğünü söylüyor da (*Osmanlı Müellifleri*, I, 70) böyle bir esere ulaşlamamıştır. Harîzâde'nin *Tevecühât-i Esmâ* adıyla Demirtaşî'ye ait olarak iktibas ettiği esmâ-i seb'a ve tarikatın evradına dair eser (*Tibyân*, II, vr. 36^a-43^a) onun *Risâle fî mdârifeti ha-kâ'iķi's-seb'a*'sının ibarettir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3537; Şehid Ali Paşa, nr. 1334). Bu risâle *Tefsîrü Seb'ü'l-meşâni* (İÜ Ktp., AY, nr. 3919) veya *Risâle fî ma'rifeti'l-ħalâ'ik ve'l-me'anî min ķavliħi ve lekad a'taynâke seb'an mi-ne'l-meşâni* şeklinde de kaydedilmektedir (Bannerth, WZKM, LXII [1969], s. 117).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühür*, III, 182, 188; Şâ'rânnî, et-Tabakât, II, 133; Sehâvî, *Tuhfetü'l-ahbâb ve buğyetü'l-tullâb* (nşr. Mahmûd Rebi'-Hasan Kâsim), Kahire 1356/1937, s. 15-16; Muhyî-i Gûlşenî, *Menâkib*, s. 314-315; Gazzî, *el-Kevâkibû's-sâ'ire*, I, 192-193; Hulvî, *Lemezât-i Hulviyye* (haz. M. Serhan Tayşı), İstanbul 1993, s. 517-518; Zebîdi, 'îkd, s. 58; a.mlf., *Îthâfi'l-asfiyâ*, s. 197; Harîzâde, *Tibyân*, II, vr. 27*-43*; Osmanlı Müellişleri, I, 70; *Tomar-Halvetiyye*, s. 46; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 126; Zâhid Kevserî, *Nibrâsû'l-mühtedî ft içtilâ'î enbâ'î'l-ârifî billâh Demirdâş el-Muhammedî*, Kahire 1364; Nebhânî, *Kermâti'l-evlîyâ*, II, 69-71; Ebül-Feyz el-Menûfi, *Cemheretü'l-evlîyâ*, Kahire 1387/1967, I, 263; M. Gilsean, *Saint and Sufi in Modern Egypt: An Essay in the Sociology of Religion*, Oxford 1973, s. 161-163; F. de Jong, *Turuq and Turuq-Linkend Institutions in Nineteenth Century Egypt*, Leiden 1978, s. 25, 37, 89, 121; Suâd Mâhir Muhammed, *Mesâcidü Misr ve evlîyâ'ühe's-sâlihûn*, Kahire 1404/1983, V, 67-71; E. Bannert, "La khalwatiyya en Egypte", *MIDEO*, sy. 8 (1966), s. 3-7; a.mlf., "Über den Stifter Sonderbrauch der Demirdâşîyya-Sufis in Kairo", *WZKM*, LXII (1969), s. 116-132; Doris Behrens-Abouseif, "An Unlisted Monument of the Fifteenth Century: The Dome of Zawiyat al-Damîrdâş", *AIsl.*, XVIII (1982), s. 105-121; a.mlf. – L. Fernandes, "Sufi Architecture in Early Ottoman Cairo", a.e., XX (1984), s. 107-108.

MUHAMMED SEYYİD EL-CELYEND

MUHAMMED b. EBÛ BEKÎR es-SIDDÎK

Ebü'l-Kâsim Muhammed b. Ebî Bekr
es-Siddîk Abdîllâh
b. Osmân el-Kureşî et-Teymî
(ö. 38/658)

Hz. Ebû Bekir'in oğlu, Mısır valisi.

Vedâ haccı yolculuğu sırasında (Zilkade 10 / Şubat 632) Zülhüleyfe (Belâzûrî, I, 369) veya Beydâ (İbn Sa'd, VIII, 283) mevkiiinde doğdu. Annesi Has'am kabilesine mensup Esmâ bint Umeys'tir. Hz. Peygamber'den gelen adını ve Ebû'l-Kâsim Künyesini baba bir ablası olan Hz. Âîşe vermiştir (İbn Abdülber, III, 1366). Esmâ önce Ca'fer b. Ebû Tâlib'le, onun şehid düşmesinin ardından Hz. Ebû Bekir'le, onun vefatından sonra da Ca'fer'in kardeşi Hz. Ali ile evlendi. Annesinin Hâşimîler'e iki defa gelin gitmesi ve üç yaşında iken yetim kalarak Hz. Ali'nin terbiyesiyle büyümESİ onun Hâşimîler'e ve özellikle Hz. Ali'ye bağlılığında önemli rol oynamıştır.

Muhammed b. Ebû Bekir'in adı kaynaklarda ilk defa, Hz. Osman'a karşı onun himayesinde yetişen Muhammed b. Ebû Huzyefe ile birlikte Mısır'da yürüttüğü fa-

aliyetler münasebetiyle geçer (Taberî, IV, 457-458). Hz. Osman'ın yönetimine duylanan genel hoşnutsuzluk sebebiyle Medina'ye gelen bir grup Misirli, Hz. Ali'nin de aracılığı ile Muhammed'in eyaletle vali tayin edilmesini sağladı. Ancak Muhammed ve Misirlilar yolda halife tarafından eski vali Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'e hitaben yazılmış, kendilerinin cezalandırılmasını isteyen bir mektup ele geçirince geri döndüler ve diğer muhaliflerle birlikte görevinden ayrılması için halifenin evini kuşattılar; bekledikleri gerçekleşmeyince de saldırıyla geçtiler. İçeriye ilk önce Muhammed girdi ve Hz. Osman'a hakarette bulundu. Fakat onun, "Baban Ebû Bekir sağ olsayı senin bu davranışından memnun kalmazdım" demesi üzerine yanından ayrıldı (ibn Sa'd, III, 73); daha sonra da halife şehid edildi. Muhammed'âsileri halifeye karşı kıskırtanlar arasında yer almaktla birlikte bizzat onun katilineinden biri olmamıştır (ibn Abdülber, III, 1367). Hz. Âişe'nin Mekke'de oluşturduğu muhalif gruba katılmayan Muhammed, Kûfe'ye giderek halkı ona karşı Hz. Ali'nin yanında savaşmaya çağırıldı (Taberî, IV, 485). Cemel Vakası'nda da Hz. Ali'nin ordusunda çarpıştı ve Küfeler'in galibiyetiyle sonuçlanan savaşın ardından esirler arasında bulunan Hz. Âişe'yi halifenin emriyle Basra'ya götürdü.

Mısır valiliğine tayin edilmiş olmasına rağmen makamına oturamayan Muhammed b. Ebû Bekir, Hz. Ali'nin ilk Mısır valisi Kays b. Sa'd'ın geri çağrılmamasından sonra tekrar Mısır valiliğine getirildi (a.g.e., IV, 555). Görev mahalline ulaşınca bir yan- dan Muâviye b. Ebû Süfyân'a tehdit ve hakaret dolu mektuplar gönderirken (a.g.e., IV, 557) bir yandan da eyaletteki Hz. Osman taraftarlarına çok sert dav- ranarak kısa sürede düşmanlıklarını ka- zandı.

Muhammed b. Ebû Bekir'in de katıldığı Siffin Savaşı sonrasında gerçekleşen tahkimde istediği neticeyi alan ve kendisini halife ilân eden Muâviye'nin ilk hedefi Mısır'ı ele geçirmek oldu. Muâviye'nin niyetini öğrenen Muhammed halifeden yardım talebinde bulundu. Hz. Ali ise onun tecrübesizliği sebebiyle Şamlılar'a baş edemeyeceğini düşünerek valiliğe Mâlik el-Eşter'i tayin etti; Muhammed'e de bir mektup yazıp gönlünü yapmaya çalıştı (a.g.e., V, 97). Eşter'in Mısır valiliğine getirildiğini haber alan Muâviye onu daha yolculuğu sırasında zehirletti. Bunun üzerine Hz. Ali, henüz görevini bırakmadan olan Muhammed'e bir mektup göndere-

rek valiliğini sürdürmesini ve Şâmilârla savaşa hazırlamasını emretti. 6000 kişilik ordusuyla Mısır'a doğru yola çıkan Amr b. Âs'a eyalette bulunan Hz. Osman taraftarları da katıldı. Amr askerî harekâta girişmeden önce Muhammed'e şehri terketmesini, aksi takdirde öldürüleceğini bildirdi. Muhammed ise tekrar halifeden yardım istedi. Hz. Ali verdiği cevapta ona yardım yollayacağını bildirdi ve askerin başına Kinâne b. Bişr'i geçirmesi tavsiyesinde bulundu. Muhammed, Kinâne b. Bişr'i 2000 kişilik bir kuvvetle Amr b. Âs'a karşı gönderdi. Ancak askerlerin tamamı kumandanlarıyla birlikte kılıçtan geçirildi; durumu öğrenen Mısırlılar valinin etrafından dağıldılar. Muhammed b. Ebû Bekir, Fustat'tan kaçtıysa da Amr'in kumandanlarından Muâviye b. Hudeyc onu bir mağarada yakaladı ve öldürdüktten sonra cesedini yaktırdı. Halifenin yolda olduğu yaklaşık 2000 kişilik kuvvet de Mısır'a hareketinden beş gün sonra Muhammed'in öldürülüğü haberini alıncı geri döndü. Safer 38'de (Temmuz 658) meydana gelen bu olay Hz. Ali'yi derinden etkilemiş, Hz. Âiçe de kardeşine yapılan muameleden dolayı çok üzülmüşdür. Muhammed b. Ebû Bekir babasından hac menâsikyle ilgili bir hadis rivayet etmiştir (İbn Mâce, "Menâsik", 12).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mâce, "Menâsik", 12; Nasr b. Müzâhîm, *Vak'atü Şifîn* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Beyrut 1990, s. 118-120, 193; İbn Hisâm, *es-Sîre*, I, 257, 346; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 73; VIII, 281-285; İbn Abdülhakem, *Fütûhu Misr* (Torrey), s. 121-122; *el-İmâme ve's-siyâse*, I, 62-64; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 369, 447; V, 67; Ya'kûbî, *Târih*, II, 193-194, 196; Taberî, *Târih* (Ebû'l-Fazl), IV, 357-359, 457-458, 482-485, 509, 519, 533-543, 544, 552-555, 557; V, 94-99, 102-105; İbn Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, I, 136; IV, 288-301, 314, 319, 327-328, 331; Kîndî, *el-Vü'lât ve'l-kudât* (Guest), s. 21-22; İbn Abdülber, *el-İstâb*, III, 1366-1367; Muvaffakuddin b. Osman, *Mûrsîdü'z-züvvâr îlâ kubûri'l-ebrâr* (nşr. M. Fet'hî Ebû Bekir), Kahire 1415/1995, s. 661-664; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Beyrut 1986, III, 80, 116-118, 138, 178-181; İbn Ebû'l-Hadîd, *Serhu Nehçî'l-belâğâ* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Beyrut, ts. (Dâru ihyâ'l-kütübî'l-Arabiyye), VI, 64-94; İbn Tağrîberdi, *en-Nûcümü'z-zâhire*, I, 140-148; Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretü resâ'il'l'-Arab*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İlmîye), I, 466-489; Abdülhüseyin Ahmed el-Emîni, *el-Câdir fi'l-Kitâb ve's-Sünne*, Tahran 1366 hş., XI, 64-70; İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Sûfyan*, Ankara 1990, s. 135-141; Abdülhâlik Bakır, *İktisadi ve İdari Yönden Hz. Ali Dönemi*, Ankara 1991, s. 94-101; Adem Apak, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, Ankara 2001, s. 129, 145, 162, 188-191; Fr. Buhl, "Muhammed b. Abî Bakr", *IA*, VIII, 475-476; G. R. Hawting, "Muhammad b. Abi Bakr", *EL²* (İng.), VII, 393.

ADEM APAK